

ונהר יוצא מעדן

שורשיהם של מועדי השנה
בפרשת גן עדן

אוריאל עיטם

תוכן העניינים

13	הקדמה ומבוא
21	הקדמת העורכים

פסח

27	חג המצות וטעם גן עדן
	מצוות החמץ והמצה וטעמן
27	א. חג המצות - הדגן בפסח ובגלות מצרים
34	ב. הלחם בגן עדן
42	ג. אכילה טובה ואכילת תאוה
55	ד. החמץ והמצה בפסח - תיקון חטא אדם הראשון
71	מארץ מצרים אל גן ה'
71	א. קללת אדם הראשון - מפרי העץ לעשב השדה
77	ב. מאכל אדם ומאכל בהמה - מה בין ארץ ישראל למצרים?
93	ממרור למתיקות
105	חרוסת על שום מה
113	קרבתנו המקום לעבודתו
	עבדות, חירות ועבודת ה' אצל אדם הראשון ואצל עם ישראל
113	א. עבדות מצרים ושורשיה בחטא אדם הראשון
118	ב. עץ הדעת חיטה היה - הקשר הממשי שבין האכילה לעבדות
125	ג. עבודת האדם בטרם החטא
134	ד. מעבודת האדמה אל שעבוד המלכויות
140	ה. יציאת מצרים - מעבודת לחירות ולעבודת ה'
148	ו. "אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם"

ספירת העומר ושבועות

161 ספירת העומר מניין ולאן?

על המעבר ממנחת העומר שבפסח למנחת שתי הלחם שבשבועות

161 א. חג השבועות והדגן

164 ב. ממנחת העומר למנחת שתי הלחם - תהליך ומשמעותו

174 ג. שורשן של מצוות העומר ושתי הלחם בפרשת גן עדן

189 ממצה לחמץ

חג השבועות - גילוי השורש הטמון בחמץ

189 א. הדגן בשבועות ובפסח

194 ב. היתרו של החמץ לאחר הפסח

201 ג. החמץ כמצווה בשבועות

227 ד. תיקון עץ הדעת טוב ורע

231 מצות הביכורים ופרשת גן העדן

ארץ ישראל ופירות גן עדן

231 א. חג מתן ארץ ישראל

234 ב. אדם הראשון וסיפור התורה

241 ג. הביכורים ותיקון חטא אדם הראשון

249 מעמד הר סיני ותיקון חטא אדם הראשון

249 א. מעמד הר סיני וחטא אדם הראשון

253 ב. העצים שבגן והתורה

263 ג. התיקון שבעשרת הדיברות

268 ד. התיקון שבנעשה ונשמע

נספחים

277 האומנות וצער הפרנסה

307 מקורות מחכמי ישראל הנושקים לחיבורנו

317 מפתח מפורט לשלשת כרכי "ונהר יוצא מעדן"

ספירת העומר מניין ולאן?

על המעבר ממנחת העומר שבפסח
למנחת שתי הלחם שבשבועות

א

חג השבועות והדגן

מן המפורסמות הוא כי חג הפסח ומצוותיו סובבים סביב הדגן. במרכזו של החג מצויים איסורי החמץ, ובמקביל מצוות העשה המרכזית של החג היא מצוות אכילת מצה. מה שפחות בולט הוא כי לא רק פסח סובב סביב הדגן, כי אם גם חג השבועות, שהוא בעל זיקה ברורה לחג הפסח.

חג הקציר

כבר בשמותיהם החקלאיים של פסח ושבועות, המופיעים לראשונה בספר שמות, אנו מוצאים את הדגן. פסח נקרא "חג האביב" ושבועות "חג הקציר". מה הרקע לשמות אלו?

האביב, המגדיר את זמנו של הפסח, מציין בתורה את זמן הבשלת השעורה. על הקשר בין האביב ובין השעורה דווקא, אנו לומדים מתיאור מכת הברד: "וְהַפִּשְׁתָּה וְהַשְּׁעֵרָה נִפְתָּה כִּי הַשְּׁעֵרָה אָבִיב וְהַפִּשְׁתָּה גִבְעָלָה. וְהַחֹטָה וְהַכֶּסֶמֶת לֹא נָכוּ כִּי אֶפִּילֹת הִנֵּה" (שמות ט

לא-לב).¹ סמוך לפסח מבשילה השעורה ועל כן במכת ברד נשברו השעורים.

הקציר הנחגג בשבועות הוא קציר החיטים. החיטים מבשילות רק סמוך לשבועות, ועל כן בעת מכת ברד הסמוכה לפסח לא נשברו החיטים מהברד כיון שהיו ירוקות ולחות עדיין. התורה מצווה לחגוג כחג השבועות את הבשלתן של החיטים - "וְחָג שִׁבְעַת תַּעֲשֶׂה לָךְ בַּכּוֹרֵי קִצִּיר חִטִּים וְחָג הָאֶסִּיף תִּקּוּפַת הַשָּׁנָה" (שם לד כב). המעבר מחג הפסח לחג השבועות מתרחש אם כן על ציר הדגן; הוא פותח בהבשלת השעורים וחותר אל קציר החיטים. זה מקומו של חג השבועות במצוותיו של ספר שמות.

מצוות היום - שתי הלחם

מן העיתוי שבו מתרחשים החגים נעבור אל תכני המצוות של חגים אלו המופיעים בספר ויקרא. עיון בספר מעלה כי כפי שמצוות הפסח מרוכזות בדגן, גם המצווה המרכזית של חג השבועות עוסקת בדגן, ומורה על הבאת שתי הלחם אל המקדש: "וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַיהוָה. מִמּוֹשְׁבֹתֵיכֶם תָּבִיאוּ לֶחֶם תְּנוּפֶה שְׁתֵּי שָׁנִי עֶשְׂרִינִים סֵלֹת תִּהְיֶינָה חֶמֶץ תֹּאפִינָה בַּכּוֹרִים לַיהוָה" (ויקרא כג טז-יז).

כחג השבועות, מלבד שתי הלחם מוקרב גם קרבן מיוחד של כבשי עצרת, המובאים כשלמי ציבור. אולם ניתן לראות מהפסוקים שעיקר מצוות היום הוא הלחם, ואילו השלמים נלווים אליו: "מִמּוֹשְׁבֹתֵיכֶם תָּבִיאוּ לֶחֶם תְּנוּפֶה... וְהִקְרַבְתֶּם עַל הַלֶּחֶם שִׁבְעַת כֶּבֶשִׂים תְּמִימִם בְּנֵי שָׁנָה וּפֶר בֶּן בְּקָר אֶחָד וְאֵילִם שְׁנַיִם יִהְיוּ עִלָּה לַיהוָה וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵיהֶם אִשָּׁה רֵיחַ נִיחֹחַ לַיהוָה: וְעֲשִׂיתֶם שְׁעִיר עֲזִים

1. ראה בדברי אבן עזרא (שמות יג ד): "וזהו האביב - שעורה. ופי' אביב כמו בכור. כי הוא מגזרת אב שהוא כמו ראשון לאשר הוליד".

אָחַד לְחֻטָּאת וּשְׁנַי כִּבְשִׁים בְּנֵי שָׁנָה לְזִבְחַ שְׁלָמִים. וְהֵנִיף הַפֶּהֶן אֹתָם
עַל לֶחֶם הַבֶּכֹּרִים תְּנוּפָה לְפָנֵי ה'...” (שם פסוקים טז-כ). הכבשים
מוקרבים “על הלחם” וכן מונפים “עליו”, כלומר, בנוסף אליו,
טפלים לו.²

נמצא, אם כן, שמצוותו העיקרית של חג השבועות היא הבאת
שתי הלחם.

מגילת רות - מגילת הקציר

גם במגילת רות הנקראת בחג השבועות ברבות מקהילות ישראל,
תופס הדגן מקום מרכזי. משפחת אלימלך חיה בעיר בית לחם
הקרויה על שם הלחם. היא עוזבת אותה בשל רעב המביא למחסור
בלחם, ומגיעה אל מקום המוגדר בכתובים “שדי מואב”, שכן
השדה הוא מקום צמיחת הלחם. גם חזרת נעמי לארץ מתרחשת
בשמעה כי פקד ה' את עמו לתת להם לחם. כל העובר על רות
בהמשך בעת חזרתה עם נעמי ארצה, מתרחש בשדה הדגן.
ההתרחשות נפתחת בקציר השעורים וסופה בקציר החיטים. גם
בנייתו המחודשת של בית נעמי קשורה אל השדה והדגן; פגישת
רות עם בועז מתרחשת בשעה שהוא זורה את הגורן, והוא נותן
לה שש שעורים. ולבסוף, נשיאת רות לאשה קשורה בקשר הדוק
לגאולת שדה נעמי.

2. עובדה זו, שבשבועות הלחם עיקר והשלמים טפלים לו, בולטת על רקע
ההשוואה לקרבן תורה. אף קרבן התורה מורכב מלחם ומשלמים, אלא ששם
המצב הפוך - השלמים עיקר והלחם טפל: “וְזֹאת תֹרַת זִבְחַ הַשְּׁלָמִים אֲשֶׁר
יִקְרִיב לָהּ: אִם עַל תּוֹדָה יִקְרִיבֶנּוּ וְהִקְרִיב עַל זִבְחַ הַתּוֹדָה חֲלוֹת מִצּוֹת בְּלוֹלֹת
בְּשֶׁמֶן וְרִקִּי מִצּוֹת מִשְׁחִים בְּשֶׁמֶן וְסֵלֶת מְרֻבֶּכֶת חֲלֹת בְּלוֹלֹת בְּשֶׁמֶן” (שם ז יא-
יב). הלחמים מוקטרים אם-כן על זבח התורה ונלווים אליו.

ב

ממנחת העומר למנחת שתי הלחם - תהליך ומשמעות

ספירת העומר - ממאכל בהמה למאכל אדם

המקום המרכזי שתופס הדגן בפסח ובשבועות משקף את העובדה ששני חגים אלו הם חלק ממערכת אחת. כדי שנוכל להבין מערכת זו היטב, יש לברר את שני הקצוות שבה ואת המתרחש ביניהם.

בניגוד לשאר החגים, התורה אינה קובעת תאריך לחג השבועות אלא רק מציינת שהוא חל ארבעים ותשעה ימים לאחר הנפת העומר. כלומר, חג השבועות איננו עומד בפני עצמו אלא הוא חלק ממערכת אחת הבנויה מכמה מצוות: ראשיתה בדגן - במנחת העומר שבפסח, סופה בדגן - במנחת שתי הלחם שבשבועות, ובין שתיהן מחברת ספירת העומר.³ מצוות אלו עומדות בין הציבורי לפרטי. מנחת העומר ושתי הלחם הן מנחות ציבור, ומצוות ספירת העומר שביניהן מוטלת על כל יחיד ויחיד. אף שהמצוות הללו מתייחסות לכלל ישראל ולאנשיו הפרטיים, אנו נתנסח בעיקר בלשון - "אדם", בשל מטבע הלשון "מאכל אדם" שמשמשת

3. הקשר של מנחת העומר לדגן מתבטא גם בהשלכותיה ההלכתיות: היא מתירה את התבואה החדשה, לאחר שהייתה אסורה באכילה באיסור "חדש".

רבות בסוגיה, וגם מפני שהסוגיה נוגעת גם לאדם באשר הוא אדם, ושורשיה יונקים מסיפור אדם הראשון.

יש שני הבדלים מרכזיים בין נקודת הפתיחה של המערכת - מנחת העומר, לנקודת הסיום שלה - מנחת שתי הלחם. הבדל אחד הוא בחומר הגלם של המנחה: העומר בא מן השעורים, בעוד מנחת שתי הלחם באה מן החיטים. הבדל שני הוא בעיבוד חומרי הגלם: במנחת העומר כמעט ולא נעשה עיבוד לשעורים, וגרגיריהם נגרסים ונקלים באש בלבד, בעוד במנחת שתי הלחם עוברים גרגירי החיטה עיבוד משמעותי, בהיותם נילושים במים, נאפים בתנור ונעשים לפת.⁴

הבדלים אלו מלמדים על התהליך המתרחש בספירת העומר - מעבר ממאכל בהמה (שעורים המוקרבים מבלי שנאפו)⁵ למאכל אדם (חיטים המוקרבים לאחר אפייתם ללחם).⁶ כלומר, במעבר בין פסח לשבועות אנו מטפסים ממדרגה בהמית למדרגת אדם.⁷

4. יש הבדל בולט נוסף בין שתי המנחות, הנוגע לאופן הכנת המנחה. מנחת העומר כמו רוב המנחות איננה באה חמץ, בעוד מנחת החיטים מתייחדת בהיותה מובאת חמץ. המעבר מאיסור חמץ שבפסח אל מצוות החמץ שבשבועות נידון להלן בהרחבה במאמר "ממצה לחמץ".

5. רק מנחת העומר ומנחת הסוטה באות מן השעורים (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות יב ב). המשנה מלמדת שמנחת שעורים מייצגת צד בהמי באדם: "כל המנחות באות מן החיטים, וזו אינה באה אלא מן השעורים [...] כשם שמעשיה מעשה בהמה, כך קרבנה מאכל בהמה" (משנה סוטה ב א).

6. ייתכן שהבדל נוסף בין מנחת העומר למנחת שתי הלחם קשור גם הוא להבדל זה שבין מאכל בהמה למאכל אדם. על מנחת העומר נאמר: "וְאֵם תִּקְרִיב מִנְחַת כִּפּוּרִים לֵה', אָבִיב קִלּוּי בָאֵשׁ גֵּרֶשׁ פְּרֻמֶּל תִּקְרִיב אֶת מִנְחַת כִּפּוּרֶיךָ" (ויקרא ב יד). העומר נטחן בריחיים של גרוסות, כלומר בצורה פחות דקה, אולי בדומה לאופן שבו בהמה גורסת בשיניה את המזון ("וַיִּגְרֶס בְּחֻצֵץ שִׁנָּי" (איכה ג טז)), מה שאין כן במנחת שתי הלחם, שם נטחנים גרגירי החיטה בטחינה דקה לצורך אפיית הלחם, טחינה המתאימה לאופן מאכלו של האדם.

7. מלבד המעבר ממדרגה בהמית למדרגת אדם, שבו נתמקד, ספירת העומר יכולה לבטא תהליכים נוספים בעלי משמעות רוחנית: המעבר מיציאת מצרים

צמיחה טבעית מול עמל אנושי

התבוננות בשני ההבדלים שבין מנחת העומר למנחת שתי הלחם יכולה ללמד אותנו מהו אופיו של התהליך שבספירת העומר.

נפתח בהבדל הראשון - מנחת שעורים ומנחת חיטים. בתחילת האביב, בעת הבשלת השעורה, החיטה עדיין איננה בשלה, ורק בתקופת חג השבועות יכולה החיטה לרשת את מקומה של השעורה. התהליך המוביל מן השעורה אל החיטה הוא בעצם תהליך טבעי המתרחש בחיטה עצמה, מהיותה "אפילה" ובוסרית ועד הבשלתה.

ההבדל השני - גרעינים שאינם אפויים לעומת פת אפויה - נעשה על ידינו. כדי להגיע מן הגרגירים אל הפת האפויה עלינו לטחון את גרגירי הדגן לקמח, ללוש אותו במים ולאפות אותו.

שני ההבדלים שבין מנחת העומר למנחת שתי הלחם הם בעלי אופי שונה מאוד. הבשלת החיטה איננה תלויה כלל במעשה האדם אלא בתהליך טבעי שעובר על החיטה עצמה. לאדם אין כל השפעה על תהליך זה, והוא נדרש לסבלנות. מי שלא ימתין במשך מלוא התקופה הנדרשת להבשלת החיטה, אלא יעבור לעשייה אקטיבית, לא תועיל לו עשייה זו כלל. הניסיון לאפות את החיטה בטרם הבשילה יוליד תוצר גרוע ופגום.

בניגוד לכך, אפיית החיטה לפת תלויה כולה במעשה האדם, ובלעדיו לא תתרחש כלל. כאן דווקא נדרשות ממנו אקטיביות ויצירה אנושית. אם לא יפעל האדם באופן אקטיבי, אפילו ימתין בסבלנות שבעה שבועות נוספים, לא יתקדם אפילו צעד קטן אל שתי הלחם.

למתן תורה (ראה למשל מורה נבוכים ג מג; ספר החינוך מצווה שו); המעבר מהגבולין, שבהם הותרה התבואה החדשה כבר עם הבאת העומר, אל המקדש, שבו מותרת התבואה החדשה רק לאחר הקרבת שתי הלחם; או אפשרויות נוספות שעלו לאורך הדורות.

שני התהליכים הללו - הבשלת החיטה ועיבודה לפת - מתבטאים בשתי מצוות, בספירת העומר ובמנחת שתי הלחם. התהליך הראשון מתקיים במצוות ספירת העומר, העוקבת אחר הזמן הנדרש עד שתבשיל החיטה ויגיע יום ביכורי קציר החיטים. התהליך השני התלוי באדם מתקיים בסופה של ספירת העומר, בלישת ואפית החיטה למנחת שתי הלחם, ובהכאתה למקדש בחג השבועות. רק השלמתם של שני התהליכים הללו מביאה את האדם להיות ניזון ממאכל אדם, שחומר הגלם שלו הוא חיטה ולא שעורה, וצורת הכנתו היא פת אפויה. רק באופן זה יגיע הוא למדרגה שלמה של אדם.

מצוות הספירה - מודעות לתהליך הצמיחה

כאמור, ספירת העומר, המתרחשת בהקשר של הבשלת הצומח, מציינת את תהליך הצמיחה עצמו. החיטה צומחת ומבשילה באופן טבעי במשך הזמן שבין פסח לשבועות. אולם לא מדובר כאן בתהליך שנוגע רק לעולם הצומח. החיטה עומדת במרכז פרשת ספירת העומר בתורה בשל היותה מאכלו של האדם, ומתוך כך הוא מביא ממנה גם את "מאכלו של המקדש". התהליך העובר על החיטה מבטא את התהליך העובר על האדם עד שהוא זוכה להיות במדרגת אדם, ולאכול מאכל אדם.

מדוע האדם איננו ניזון מיד ממאכל אדם? האדם נולד כתינוק וצומח עם הזמן. כמהלכו של זמן זה הולך וצומח פוטנציאל האדם שבו בצורה הדרגתית, עד שהוא מגיע לגדלות. מצד רוב הבחינות הפיזיולוגיות, האדם הוא חלק מעולם החי; אלא שבתוך גוף פיזיולוגי זה ניתנו איכויות גבוהות יותר, שהינן מותר האדם מן הבהמה. באדם שגופו דומה לשל הבהמה ניתנו נשמה אלוקית, בחירה חופשית, רוח ושכל, מוסר ורצון להיטיב. שני צדדים אלו שבאדם באים לכיטוי גם במזונו: מאכל הבהמה שבמנחת העומר הוא ביטוי לצדדים המשותפים לאדם ולבהמה כאכילה וכשינה,

שבהיותו תינוק הם תופסים את עיקר חייו. מאכל האדם שבשתי הלחם מגלה שהאדם חותר להיות נעלה בכל על הבהמה, על אף הדמיון הגופני-חיצוני ביניהם, שכולט בתחילת הדרך.

מנחת העומר מציינת את נקודת הראשית של האדם: בשלב זה מתפקד האדם בעיקר במישור הפיזיולוגי, המקביל למישורי התפקוד של הבהמה. מנחת שתי הלחם מציינת את קומתו השלמה של האדם, בה איכותיו האנושיות והרוחניות וצלם האלקים שבו הבשילו, והם יכולים כבר לצאת אל הפועל ולהיות למרכז חייו.⁸ במדרגה זו אפילו מערכותיו הפיזיולוגיות יכולות להיות מונהגות על ידי אלו הרוחניות.⁹

אף שספירת העומר נעה בין שני שלבים משמעותיים בשנה, בין חג הפסח לחג השבועות, ומציינת עבורנו את המעבר ממאכל בהמה למאכל אדם, הרי שבפשט התורה איננו נדרשים במהלכה לעבודה מעשית כלשהי. הדבר מובן לפי מה שנתבאר לעיל; תהליך הצמיחה הוא תהליך טבעי המתרחש מאליו במשך הזמן ללא תלות במעשינו. אולם, אף שהתורה איננה דורשת מהאדם עשייה כלשהי, היא דורשת מאיתנו לספור את הימים לאורך התקופה. מה עניינה של ספירה זו?

נראה כי מטרת הספירה היא לעקוב אחר תהליך הצמיחה המתרחש מאליו, ולהיות מודעים להתרחשותו. האדם שונה מן הבהמה לא רק בכך שהוא יצור בחירי ואוטונומי, בעוד הבהמה כפופה רק לתהליכים טבעיים מוכרחים. גם בתהליכים הטבעיים העוברים על האדם הוא שונה מן הבהמה. כאן השוני אחר - מודעותו של האדם לתהליכים העוברים עליו מבדילה בינו לבין

8. ראה מהר"ל תפארת ישראל פרק כה.

9. ראה הקדמת הרמב"ם למסכת אבות פרק א.

הבהמה ומעמיקה את תוכן חייו. מודעות זו גורמת לכך שתהליך ההתפתחות העובר על האדם אינו רק קורה לו, אלא גם עובר עליו והופך לחלק ממנו ומזהותו.¹⁰

יתירה מזאת, מודעות זו קולטת לא רק את מה שעובר על האדם בכל שלב משלבי התפתחותו, אלא גם את עצם היותו בתוך תהליך בעל ייעוד. בכך ספירתו של כל יום מביאה למודעות לא רק את הנדבך הנוסף שצמח ביום זה, כי אם גם את תנועת ההתקדמות אל האופק השלם. בכך כוללת הספירה גם את חווית הציפייה. ציפייה זו נוגעת במקום עמוק, וגורמת גם היא לתהליך ההתפתחות להיות תהליך נפשי עמוק העובר על האדם, ולא רק תהליך טבעי שקורה לו.

יצירת הלחם - שותפות במעשה בראשית

אולם התורה איננה מסתפקת בספירת העומר. בסופה של הספירה מגיע שלב הכנת שתי הלחם מהחיטים. שלב זה תלוי כולו בעמל האדם. האדם נדרש לטחון את התבואה לקמח, ללוש אותה במים ולאפות את העיסה הנוצרת בלישה כך שתהפוך להיות לפת שתשמש למנחת שתי הלחם. שכלול מרחיק לכת זה בצורתה של החיטה הוא פרי עמלו וכוחו היוצר של האדם, ודווקא פרי יצירה אנושית זה הינו גולת הכותרת של מצוות חג השבועות.

10. ניתן לראות תהליך כזה ביציאת מצרים. בני ישראל נולדים כתינוקות ביציאת מצרים, וצומחים עד מעמד הר סיני למדרגה רוחנית של אדם. בתחילת דרכם בהיותם כתינוק הם זועקים למול הצרה, ומובטח להם כי "ה' יִלְחֶם לָכֶם וְאַתֶּם תִּחְרְשׁוּן" (שמות יד). ככל שמתקדם הזמן מיציאת מצרים למעמד הר סיני הולך ישראל וגדל, ומתקרב אל קומתו השלימה שביום מתן תורה, הוא צומח והופך לשותף בוגר. אנשים ממנו נבחרים ליטול חלק במלחמת עמלק, אנשים נוספים מתוכו נבחרים ליטול חלק במערכת המשפט וצריך לקבל את הסכמתו על מנת לתת את התורה. יום מתן תורה חל עם הגעתו של עם ישראל למלוא קומת אדם. על גבי קומת אדם זו שנבנתה לאורכם של שבעת השבועות שחלפו, יכול להופיע ביום החמישים גילוייה של התורה.

התהליך השלם שמפסח לשבועות בנוי כאמור משני מרכיבים. מהמתנה פסיבית להבשלת חומר הגלם, ולאחר מכן מהטבעה אקטיבית של צורה בחומר זה. רק לאחר שהבשילה החיטה שהיא חומר הגלם של מאכל האדם, יכול להשתלב האדם היוצר ולתת לה את צורת הפת. מתחת לפני השטח מתרחשים תהליכים טבעיים-סגוליים, וכשהם מבשילים מוטל על האדם לעבדם ולצקת בהם צורה אנושית. את המימוש של הפוטנציאל אשר הצמיח הקב"ה, מכונן האדם דרך עמלו האקטיבי וכוחות היצירה שבו.¹¹ בזה הופך האדם לשותף במעשה בראשית.

דבר זה נכון לא רק לעיצובה של החיטה אלא גם לעיצובו של האדם עצמו. האדם הולך ומתפתח מאליו לאורך ציר הזמן משעת לידתו. הוולד אינו יכול ללכת, התינוק אינו יכול לקרוא והילד אינו יכול להוליד. צריך להמתין עד שיגיע הגיל שבו כישורים פוטנציאליים אלו יתפתחו באדם, ואין תועלת בדחיקת השעה. אמנם, בשעה שהבשילו כישורים פוטנציאליים אלו מימושם תלוי בעמלו ובכוחו היוצר של האדם.¹²

אם נחזור אל החיטה, כשממש האדם את הפוטנציאל הגלום בגרעיני החיטה והופכם ללחם, זוכה הוא לממש פוטנציאל נוסף - זה של האדם עצמו. כשרונו הייחודי של האדם, ליצור יצירה

11. מעניין להשוות לדפוס אחר של תהליך - שתואר על ידי רמח"ל כ"תחילתו השתדלות וסופו מתנה" (ראה מסילת ישרים פרק כו). דפוס זה מתחיל באקטיביות האנושית וחותר במתנה האלוקית. אצלנו התהליך נראה כבעל אופי הפוך, ראשיתו התרחשות שאינה תלויה באדם, וסופו התרחשות התלויה באדם. משמעותו תוסבר להלן.

12. ישנם אמנם ספרים שענינם להסביר מהי העבודה הרוחנית או המידותית הנדרשת מידי יום בספירת העומר, אך בפשט התורה מדובר בתהליך צמיחה שאינו תלוי במעשה האדם. את העבודות המוצעות בספרים אלו נוכל להבין כעוקבות אחרי הצמיחה היומיומית של הפוטנציאל הפנימי בימי הספירה, ומציעות את העבודה שתממש את הפוטנציאל שצמח ביום זה.

עצמית ולשכלל את העולם מטבעו המוגבל לצורתו המשוכללת, יוצא בזה אל הפועל ובא לביטוי. הדבר נכון גם בתחום הרוחני: כשמגיע האדם לגיל שלוש עשרה יש בו בשלות רוחנית פנימית. עמל האדם בקיום המצוות המוטלות עליו מעתה נועד לממש את הפוטנציאל הרוחני שכבר הבשיל בו, להיות בברית עם הקב"ה ולעובדו, ככן לממלכת כוהנים ולגוי קדוש.

לצרף בהם את ישראל

חז"ל ראו בתפיסת חיים זו הטמונה בספירת העומר, השקפת עולם ייחודית של התורה. הם מעמידים אותה לביורר במדרש, על ידי הצגת ויכוח בין טורנוסרופוס לרבי עקיבא:

שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: איזה מעשים נאים של הקדוש ברוך הוא או של בשר ודם? אמר ליה [=אמר לו]: של בשר ודם נאים. אמר ליה: הרי השמים והארץ, יכול אתה לעשות נאים מהם? אמר ליה: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות שאין שולטין עליו, אלא דברים שהם מצוים בבני אדם. אמר ליה: למה אתם מלים? אמר ליה: אף אני יודע שעל דברים אלו אתה שואל, ולכך הקדמתי ואמרת ליך שמעשה בשר ודם נאים משל הקדוש ברוך הוא. הביא לו שבולים וגלוסקאות, אלו מעשה הקדוש ברוך הוא ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים?! אמר לו: הואיל והוא חפץ במילה למה אינו מהול ממעי אמו? אמר לו: לפי שלא נתן הקדוש ברוך הוא לישראל את המצות אלא לצרף בהם, וכך אמר דוד "כָּל אֲמֶרֶת ה' צְרוּפָה" (משלי ל), ואומר "אֲמֶרֶת ה' צְרוּפָה מִגֵּן הוּא לְכֹל הַחֲסִים בּוֹ" (שמואל ב כב)

(תנחומא תזריע ה').

דו שיח זה שבין רבי עקיבא וטורנוסרופוס, הן ביחס בין השיבולים ללחם, מקביל למהלך של ספירת העומר. הספירה מתחילה במנחת העומר המובאת מגרגרי השיבולים, ומסיימת במנחת שתי הלחם העשויה כגלוסקאות. השיבולים מעשיו של הקב"ה הן, בעוד מנחת שתי הלחם היא מעשי ידי אדם. ההשוואה ביניהן מגלה דבר מפתיע: הגלוסקאות האנושיות נאות יותר מן השיבולים האלוניות. מה משמעות הדבר? ההשוואה מלמדת אותנו שהקב"ה יוצר את המציאות הטבעית במצב גולמי, והאדם נקרא לשכללה ולהיות בכך שותף לקב"ה במעשי בראשית.

המדרש שלפנינו מגדיר את תחומה של תופעה זו – "דברים שהם מצויים בבני אדם". השותפות עם הקב"ה במעשי בראשית נוגעת קודם כל לתחום עולמו של האדם. רבי עקיבא וטורנוסרופוס מייצגים שתי גישות מנוגדות לייעודו של האדם, וליחסו לטבעו החומרי ולמציאות הטבעית הסובבת אותו. לפי השקפת עולמו של טורנוסרופוס, על האדם לראות בטבע גילוי אלוקי שלם ולהתמכר אליו כפי שהוא. רבי עקיבא מלמדנו כי הטבע הוא גילוי אלוקי גולמי. מדרגת האדם נעלית על מדרגת העולם הטבעי, והאדם אשר "צורך" את העולם הטבעי צריך שלא לקבלו כפי שהוא, אלא לעבדו ולהעלותו למדרגת אדם.

כפי שנכון הדבר בתחום החומרי בנוגע למזונו של האדם, כך נכון הדבר בתחום הרוחני בנוגע למצוות המילה, שבנויה בדומה למנחת שתי הלחם. שני המרכיבים של ספירת העומר קיימים גם במצות המילה. לאחר שנולד התינוק ממתנים אנו בפסיביות שבעה ימים עד ש"יבשיל", וביום שאחריו אנו משכללים באופן אקטיבי את צורתו בהסרת הערלה ממנו. יום המילה שחל לאחר שבעת הימים, מקביל לחג השבועות שחל לאחר שבעת שבועות הספירה.

בהמשך המדרש, שואל טורנוסרופוס מדוע הקב"ה איננו בורא את האדם מהול, כי אם נדרשת עוד הסרת הערלה על ידינו. אם נתרגם את שאלתו חזרה למישור השיבולים והגלוסקאות, נשאל מדוע לא נברא מזונו של האדם כלחם מעובד, במקום שיידרש האדם לעבד את מזונו בעמלו? ובכלל, מדוע "דברים שהם מצויים בכני אדם" אינם מתאימים להם בטבעם ונדרשים לשכלול אנושי על מנת שיהיו ראויים לאדם?

תשובתו של המדרש היא - לצרף בהם את ישראל. כלומר, מאחורי התהליך הגלוי של שכלול המציאות, עומד התהליך הפנימי של שכלול האדם. עצמיותו של האדם נבנית בכך שהוא שותף בעיצוב עצמו. אילו נוצרו הדברים השייכים לעולם האנושי שלמים, היה האדם מאבד את האפשרות לכנות את מעלתו בעצמו, ובכך לקנות את עצמיותו.¹³

ביצירת הלחם, במילת הבן ובשאר המעשים בהם שותף הוא לקב"ה בשכלול העולם, בונה האדם את עצמיותו, וקונה את אושרו האמיתי.

ועדיין אין בידינו תמונה שלמה: מדוע בנויה המציאות כך שדרוקא התחומים הנוגעים לבני אדם אינם מופיעים בה בשלמות? כדי לעמוד על כך מפרספקטיבה רחבה יותר עלינו לשוב לפרשת גן עדן.

13. ראה גם בדברי הרמח"ל: "שלהיות הטוב שלם ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא, פרוש מי שיקנה הטוב בעצמו, ולא מי שיתלוה לו הטוב בדרך מקרה. [...]עד שבהגיעו אל תכלית קניית השלמות הנה הוא מגיע אל תכלית האחיזה וההתרבות בו יתברך שמו ונמצא מתדבק בו יתברך שמו ונהנה בטובו ומשתלם בו, והוא עצמו בעל טובו ושלמותו" (דרך ה' א ב).

ג

שורשן של מצוות העומר ושתי הלחם בפרשת גן עדן

ממאכל אדם למאכל בהמה

כפי שראינו, העומר ושתי הלחם הם מאכליהם של הבהמה ושל האדם, המובאים כמנחות למקדש. מנחת העומר המובאת משעורים משקפת מצב בו האדם ומזונו נמצאים במדרגת מאכל בהמה; על ידי המתנה פסיבית להבשלה והוספת עיבוד אקטיבי לאחריה, אנו מגיעים למדרגת אדם.

אולם, אם נתבונן בפרשות הפותחות את התורה נוכל לראות, שבראשית העולם נוצר האדם מלכתחילה בקומה שלמה,¹⁴ וניזון היה ממאכל אדם. רק בשל חטאו ירד האדם למדרגת מאכל בהמה. שינוי זה הוא חלק מתמורות רחבות בסדרי העולם ובחיי האדם שחלו בשל חטאו של אדם הראשון.

שינוי סדרי האכילה של האדם הוא מוקד מרכזי של פרשת גן עדן. מלבד אזכורם הבולט של העצים בפרשה, פריים אף הוגדר

14. דבר זה משתקף גם בדברי הגמרא: "אמר רבי יהושע בן לוי: כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו" (חולין ס ע"א). ראה גם בספר כוזרי א צה, שם נאמר כי אדם הראשון נברא שלם ובוגר, כך שגם התהליך שתואר מינקות לבגרות לא עבר עליו, ומתחילתו נוצר בשלמות.

בפירוש כמאכלו של האדם: "וַיֵּצֵא ה' אֱלֹקִים עַל הָאָדָם לְאמֹר מִכֹּל עֵץ הַגֶּן אָכַל תֹּאכְל" (בראשית ב טז). מצב זה השתנה לאחר שאכל האדם מעץ הדעת טוב ורע. כשגזר הקב"ה את עונשו של האדם, הוא הגדיר מחדש את מזונו: "וְקוֹץ וְדֹרְדֹר תִּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" (שם ג יח). עשב השדה הוא מאכלה של הבהמה, ובעקבות החטא הפך הוא גם למאכלו של האדם.

שני מצבים אלו, זה שלפני החטא וזה שאחריו, מקבלים משמעות חדשה לאור דברי רבי יהודה המובאים בגמרא: "אילן שאכל ממנו אדם הראשון [...] רבי יהודה אומר: חטה היתה" (ברכות מ ע"א). רבי יהודה מזהה את עץ הדעת טוב ורע עם החיטה, מזונו העיקרי של האדם. כיוון שהחיטה שמוכרת לנו היום איננה עץ, יש להבין כי לדעת רבי יהודה החיטה השתנתה בעקבות החטא. בגן עדן היא הייתה פרי בשל, כעין ככרות לחם טריות הצומחות על עץ, ולאחר קללת האדם היא הפכה מעץ לגבעול ומפרי לגרגיר. מפרי עץ גבוה שקומתו כקומת האדם, היא נעשתה דומה לשעורה שהינה מאכל בהמה.¹⁵

לפי זה אדם הראשון נוצר מלכתחילה במדרגת אדם שלם, שניזון מפרי העץ שהוא מאכל אדם. חטאו של האדם נבע מבחירתו ללכת אחר הצד הבהמי שבו, אחר העפר מן האדמה שממנו נוצר. על כן, בעקבות חטאו קיבל פרי החיטה שהוא מזונו של האדם צורה של שיבולים כעשב השדה, והאדם ירד למדרגת מאכל בהמה.

חז"ל עומדים על תמונה זו במסכת פסחים:

15. כבר הערנו בחלק העוסק בפסח, כי כשעוסקים אנו בתיאור המציאות שבגן עדן, כפי שהיא מתוארת בתורה ומתבארת בדברי חכמים, אנו עוסקים בתשתית הרעיונית של תורתנו ולא בריאליה, שכן גן עדן הוא למעלה מן הריאליה המוכרת לנו. על כן, אין בכוונתנו ליישב את דברי ר' יהודה מבחינה מדעית עם המציאות הטבעית המוכרת לנו. אנו יוצאים מתוך דברי רבי יהודה כהווייתם, בכדי לפענח מה טמון בהם מבחינה רעיונית.

אמר רבי יהושע בן לוי: כשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאדם "וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לְךָ [וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה]" (בראשית ג), זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו: רבונו של עולם, אני וחמורי נאכל באבוס אחד?!

(פסחים קיח ע"א)

קללת אדם הראשון, להפסיק לאכול מפירות גן עדן ולאכול במקומם את עשב השדה, מתבררת בדברי חז"ל לא רק כעונש שגורם לו סבל, טרחה יתרה או ירידה ברמת החיים, כי אם כמעין שינוי מהותי בזהותו. קללה זו מורידה את מזונו של האדם ובעקבות זאת את מדרגתו ודימויו, לדרגת בהמה ומאכלה.

עתה תובן יותר מצוות העומר. מנחת העומר המובאת משעורים בראשיתה של שנת היבולים החדשה, משקפת את נקודת הפתיחה החדשה, בה מצוי האדם בעקבות חטאו ועונשו. בנקודת פתיחה זו מצוי האדם במדרגת מאכל בהמה, שכן נגזר עליו "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה", ועל כן עליו להביא מנחה משעורים שלא נאפו שהן כמאכל בהמה.

שתי דרכים לפני האדם

אך סיפורו של האדם איננו מסתיים כאן. בפסוק הבא יש קביעה נוספת בנוגע למזונו של האדם. לאחר שאומרת התורה "וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה", היא קובעת: "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם". אף שהאווירה הנוקבת העוטפת את שתי האמירות הללו יוצרת רושם שהן משתלבות זו בזו היטב, הרי שהגמרא מלמדת דווקא שיש ביניהן פער וכמעט סתירה.

המוקד של האמירה הראשונה מצוי בכך שמעתה לא יאכל עוד האדם לחם, שהוא מאכלו המובהק של האדם, כי אם את עשב השדה שהוא מאכלה של הבהמה. המוקד של האמירה השנייה

הפוך - האדם יוסיף לאכול לחם, אלא שהדבר יעלה לו במחיר זעת אפיו. יש כאן, אם כן, שני תיאורים לאכילה החדשה שבעקבות החטא, ששונים זה מזה באופן ניכר. ואכן, כשמסתכלים במימרה שהובאה לעיל עד סופה, רואים כי חז"ל עצמם הסבו את תשומת ליבנו לפער זה:

אמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא לאדם "וְקוֹץ וְדֶרֶךְ תִּצְמִיחַ לְךָ [וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה]", זלגו עיניו דמעות, אמר לפניו: רבונו של עולם, אני וחמורי נאכל באכוס אחד?! כיוון שאמר לו "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹּאכַל לֶחֶם" נתקררה דעתו.

(שם)

במימרה זו מוצגות שתי האמירות כמעט כסותרות זו את זו. הראשונה מביאה את האדם למדרגת מאכל בהמה, ואילו השנייה מותירה לפניו את האפשרות להיות ניזון כאדם, ומתנה זאת בזעת אפיו. תגובתו השונה של האדם במדרש לכל אחת מהאמירות הללו, תגובה של בכי מול תגובה של הנחת הדעת, מבליטה עוד יותר את הפער שבין שתיהן.

במבט ראשון ניתן היה להתייחס למצבו החדש והירוד של האדם כסטטי וסופי, ולהשלים עמו. אך הקשבה לרכיבים השונים של הקללה מגלה, שלמרות ירידת האדם למדרגת בהמה בחטאו ועונשו, בכל זאת פתוחה לפניו גם האפשרות לשוב בעמלו למדרגת אדם, ותקוות תיקונו לא אפסה.

אם נחזור אל המצוות בהן עוסקים אנו במאמר זה, יעלה בידינו ששתי האפשרויות שנפתחו לפני האדם מעצבות את שתי נקודות הקצה של ספירת העומר. מנחת העומר מקבילה ל"וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה" בהיותה באה כעשב השדה,¹⁶ ומנחת שתי הלחם

16. במיוחד בולט הדבר בלשון הפסוק בפרשת העומר, ממנו נראה שצריך

מקבילה ל"בזעת אפיך תאכל לחם". כמו אצל אדם הראשון, גם התורה במצוותיה איננה משלימה עם תוצאותיו של החטא, כי אם מכוונת אותו לתיקון. לאחר שהובאה מנחת העומר יוצא האדם לתהליך של צמיחה ותיקון, שאחריתו ושלמותו תהיינה בחג השבועות במנחת שתי הלחם.

בחזרה למאכל אדם

ממצוותיו של חג השבועות למדנו כי שני מרכיבים נדרשים בכדי להגיע ממאכל בהמה של שעורים, למאכל אדם של לחם חיטים: הזמן הנדרש להבשלת החיטה, ועמל האדם הנדרש בכדי להפוך את החיטה ללחם. העמל ההופך את החיטה לפרי הוא תולדה ישירה של חטא אדם הראשון, כפי שמפורש בפסוק "בזעת אפיך תאכל לחם". האם גם הזמן הנדרש להבשלת גידולי הקרקע נובע מחטא אדם הראשון?¹⁷ כך אכן מלמדים חז"ל:

אילו זכו בני אדם עד עכשיו כך היה, אדם נוטע אילן
ועשה פירות מיד. כיון שחטא אדם נתקללה האדמה,
שנא' "ארוהה האדמה בעבורך" (בראשית ג).

(תנחומא ישן קדושים ל"ח)

להביא את השיבולים הקצורות בעצמן ולא נזכר כל עיבוד נוסף שצריך להיעשות בהן: "וקצרתם את קציצה וקבאתם את עמר ראשית קצירכם אל הכהן" (ויקרא כג י).

17. בפסוקי הקללה התורה עוסקת בעיקר בנקודות הציון ולא בזמן ובתהליך החולף ביניהן. אך ניתן לראות במרכיבים הבאים תיאור של תהליך הפרוס על ציר הזמן: "א) וקוץ ודרדר תצמיח לך (ב) ואכלת את עשב השדה, (ג) בזעת אפיך תאכל לחם" (בראשית ג יח-יט). השלב הראשון מתאר כי בשלב הצמיחה יש רכיבים שאינם טובים אפילו לבהמה - וקוץ ודרדר תצמיח לך. לאחר מכן בא זמנה של אכילת מאכל הבהמה - ואכלת את עשב השדה, המתרחשת בפסח. בסופו של התהליך בא זמנה של אכילת מאכל האדם, התלויה גם בזעת אפיו של האדם ומתרחשת בשבועות.

הזמן הנדרש להבשלת הפרי, אשר עומד ביסודה של ספירת העומר, מתברר כאן כתולדת חטאו של אדם הראשון. המרכיב הראשון של העונש - "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָךְ" - מוליד את הצורך בהמתנה עד להבשלת פריו של הצמח, והמרכיב האחרון של העונש - "בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹאכַל לֶחֶם" - מוליד את הצורך בעמל האדם, כשרשרת המלאכות החקלאיות והיצרניות שרק על ידן הופכת החיטה ללחם.¹⁸

החיטה בגן עדן מופיעה כעץ, ופרי החיטה, כשאר הפירות, עסיסי היה ומלא מים. כחטאו של האדם יבשה החיטה ממימיה, ונותר פרי החיטה כגרגיר יבש ומצומק - שאותו אנו טוחנים לקמח. את אותו הקמח ניתן לראות כ"תמצית חיטה". בשעה שמוסיף האדם את המים לקמח ולש אותם יחד לעיסה, כוללת החיטה את התמצית והמים כשאר הפירות, וכשהיא נאפית היא חוזרת להיות כפרי החיטה המקורי.

מצוותיה של מערכת ספירת העומר לוקחות אותנו מדי שנה למסע. ראשית המסע במצבו הירוד של אדם הראשון, אשר נוצר בעקבות החטא שמימש את הצד הבהמי שבו. אחריתו בחזרת האדם לחיות במלוא שיעור קומתו לפני ה'. קרבן העומר מובא משעורים, ללא מים, ללא אפיה, כגרגיר (טחון וקלוי) ולא כפרי; שתי הלחם מובאות מחיטים, שהאדם בעמלו מוסיף להן מים, לש אותן לעיסה ואופה אותן כלחם. בכך חוזר יכול החיטה הגדל מאז החטא כגרגיר של גבעול, להיות כפרי עץ, כמתכונת מזוננו של האדם בגן עדן.¹⁹

18. מלאכות אלו מפורטות במשנה במסכת שבת כאחת עשרה מלאכות סידור הפת.

19. דרישתה של התורה להביא בשבועות למקדש "לחם" מבטאת כאמור את חזרתנו אל צורתו המקורית של הלחם כפרי עץ בגן עדן. ביטוי נוסף לכך שהפת האפויה כלחם מיצגת את הפרי המקורי שבגן, מצוי במטבע הברכה של ברכת "המוציא" שתקנו חז"ל - "המוציא לחם מן הארץ". במבט ראשון

חג השבועות מממש את האפשרות שנפתחה לפני האדם לחזור בעמלו אל הלחם, וכביכול לשוב לגן עדן. בחג זה אנו מביאים מנחת לחם חיטים למקדש, שבו מצויה הנוכחות האלקית כפי שבתחילת העולם היתה נוכחת בגן ה'.²⁰ הבאת מאכל האדם אל המקדש מבטאת את התהליך המקביל שעובר על האדם עצמו, אשר חוזר מחדש לעמוד לפני ה' בשלמות כבגן עדן.

עלה בידינו כי בחטא אדם הראשון ירד האדם ממאכל אדם למאכל בהמה, ובמהלך ספירת העומר מתעלה האדם חזרה ממאכל בהמה להיות במדרגת מאכל אדם כבגן עדן. בחג השבועות, כשמוכאת

יש קושי במטבע זה, שכן החיטה יוצאת מן הארץ ולא הלחם, ואת הלחם עושה האדם ולא הקב"ה. מדוע אם כן קבעו חז"ל מטבע ברכה שמחליף את החיטה בלחם, ומייחס את יצירתו לקב"ה? ברכתו של הלחם משקפת את מצבו המקורי, עת צמח בשלמותו מן הקרקע כפרי על ידי הקב"ה, ולא את מצבו החסר בעקבות החטא, הדרוש מלאכות כה רבות של האדם כדי להגיע אליו. נאים דבריו של המהר"ל לסכם ענין זה: "ועוד יש לך לדעת, כי מה שאמר המוציא לחם, רצה לומר כי השם יתברך הוא שמוציא לחם מן הארץ לגמרי, רק שהחטא של אדם גרם זה שאין יוצא הלחם מן הארץ בעצמו רק שצריך אחר"כ תקון ובלא זה לא היה ראוי להיות מזון האדם, רק כי דבר זה גורם חטא האדם ואם לא היה החטא היה יוצא בשלימות" (נתיבות עולם נתיב העבודה פרק יז).

20. יש רמזים רבים לכך שהמקדש משמש כמעין גן עדן. מלבד העובדה הפשוטה שגן עדן והמקדש הם שני המקומות המרכזיים אשר מאופיינים בנוכחות האלוהית, רמזים לכך גם הפסוקים באופנים שונים. במקדש ובגן עדן מצויים הכרובים, ובמקביל לעץ החיים שבגן עדן מצויה התורה שעץ חיים היא, בארון שבקודש הקודשים. במזמור תהלים נזכרת ההקבלה בין המקדש לגן עדן במפורש: "יְרֵינָן מִדֶּשֶׁן בֵּיתְךָ וְנַחַל עֲדֵינֶיךָ תִשְׁקֶם" (תהלים לו ט). בספר יחזקאל מתוארת המציאות העתידית כבעלת אופי של גן עדן, ומקור המים המחיים אותה הוא המקדש: "וַיֵּשְׁבֵנִי, אֶל־פֶּתַח הַבַּיִת, וְהִנֵּה־מִים יֵצְאִים מִתַּחַת מִסְתַּן הַבַּיִת... וְעַל הַנַּחַל יַעֲלֶה עַל שְׁפָתוֹ מִזֶּה וּמִזֶּה כָּל עֵץ מֵאֲכָל לֹא יָבוֹל עֲלֵהוּ וְלֹא יָתֵם פְּרִי, לְחִדְשָׁיו יִבְכֹּר פִּי מִיְמֵיו מִן הַמֶּקֶדֶשׁ הַמָּה יוֹצְאִים; וְהָיָה פְּרִי לְמֵאֲכָל, וְעֲלֵהוּ לְתִרוּפָה" (יחזקאל מז א-יב). חז"ל מלמדים כי השכינה ששרתה בגן עדן הסתלקה ממנו בעקבות החטא, ושבה לשרות במשכן כשהוקם. ראה תנחומא נשא טז.

מנחת שתי הלחם שיצר האדם אל המקדש, חוזרים אנו להיות שייכים למדרגת גן העדן.

”פרי החיטה” מרצה על פירות האילן

המסקנה כי מנחת שתי הלחם משקפת את חזרתה של החיטה להיות פרי, ואת אפשרות מגענו עם מדרגת גן העדן, שופכת אור על דברי חז”ל הבאים הנוגעים לחג השבועות.²¹

המשנה במסכת ראש השנה מזכירה את חג השבועות, כאחד מארבעה זמנים בהם העולם נידון על עניינים שונים:

בארבעה פרקים העולם נידון. בפסח - על התבואה;

בעצרת - על פירות האילן; בראש השנה כל באי העולם

עוברין לפניו כבני מרון [...] ובחג נידונין על המים.

(ראש השנה א ב)

הגמרא מלמדת כי הברכה שבכל אחד מן החגים הללו היא תוצאה של קיום מצווה שמיוחדת לחג זה. את קרבן העומר מביאים בפסח, כדי שתתברך התבואה שבשדות; בחג הסוכות מקיימים את המצווה המיוחדת של ניסוך המים כדי שיתברכו גשמי השנה. לגבי חג השבועות מביא רבי יהודה את האמרה הבאה:

ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת -

מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא. אמר הקדוש ברוך

הוא: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו

לכם פירות האילן.

(ראש השנה טז ע”א)

בעוד שבנוגע לשאר החגים ההקבלה ברורה יותר, הרי שביחס לחג השבועות היא נראית תמוהה: היינו מצפים כי בזכות מנחת

21. סוגיה זו נידונה גם לעיל בחלק העוסק בפסח, במאמר הראשון.

שתי הלחם הבאה מחיטים תתברך החיטה, או כי בזכות מצוות הביכורים המתקיימת בפירות החל משבועות יתברכו פירות האילן. מה עניינם של פירות האילן לשתי הלחם העשויות מן החיטה?

לאור דברי רבי יהודה על "עץ החיטה" שהובאו לעיל, מובנים הדברים. שתי הלחם משמשות כאן כחיטת גן עדן, שצורתה המקורית הייתה פרי עץ. פרי זה היה הפרי החשוב ביותר לאדם, וממילא מכוח שתי הלחם מתברכים פירות האילן. רש"י בפירושו (שם ד"ה שתי) הצביע על קשר זה: "ואני שמעתי דרבי יהודה לטעמיה [...] עץ שאכל ממנו אדם הראשון חיטה היתה".

בחג השבועות מתוקן חטאו של אדם הראשון. בחג זה חוזרת החיטה להיות כפרי ומובאת כך למקדש, ולכן דווקא היא, שכביכול פגמה בפירות האילן ועתה נתקנה, מרצה על פירות האילן.

גם בנפילתו, האדם נשאר אדם

עתה יש לבאר, את משמעות התהליך שעל האדם לעבור בכדי לתקן את נפילתו, ומה תהליך זה בונה בו. לשם כך נעיין שוב בדברי חז"ל במדרש שהובא לעיל אודות עונשו של האדם ובכיו. האם הייתה כוונתו של הקב"ה מלכתחילה לתת לאדם את האפשרות לאכול לחם בעמלו, ואם כך הדבר מדוע עלתה אפשרות זאת רק לאחר בכיו?

תפקידו של בכי זה מתברר יותר במדרש נוסף המקביל לדברי הגמרא בפסחים. במדרש זה נאמר:

'וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה'... כיון ששמע אדם הראשון
כן הזיעו פניו, אמר: מה אני נקשר לאבוס כבהמה?
אמר לו הקב"ה הואיל והזיעו פניך תאכל לחם.

(בראשית רבה כ)

לפי מדרש זה באה בשורת "בזעת אפיך תאכל לחם" כתוצאה
ישירה להזעת פניו של האדם, ולא רק כעוקבת אחריה בזמן.
הזעת פניו של האדם מתפרשת כאן ככבי, כמו בגמרא בפסחים,
בכי אשר מביא לכך שהלחם יחזור להיות מיועד לאכילתו של
האדם.

מה מבטא בכי זה וכיצד הוא מועיל? הרי אם ירד האדם למדרגת
בהמה, מדוע שיביא בכיו לכך שיינתן לו מזון שמעל למדרגתו?
נראה כי זעזועו של האדם מן האפשרות שיהיה ניזון כבהמה,
ואפילו אם יהא זה בקלות ובלי עמל, חושף את העובדה שבזהותו
הפנימית הוא נותר אדם למרות ירידתו וחטאו. התנהגותו
הממשית ברגעי החטא ביטאה אמנם את צדדיו הבהמיים ואת
העפר מן האדמה שבו, ושיקפה להיכן הידרדר ברובד הגלוי של
חיינו, אך בכיו חשף את השורש הפנימי שבו שנשאר מקושר אל
זהותו העליונה, ששורשה בנשמת החיים שניטעה בו בידי אלוקיו.

זהותו העצמית של האדם נחשפה לשעה קלה, באותו בכי שפרץ
ממנו ברגע של אמת. ברגע זה עמד בבת אחת על מלוא משמעות
חטאו, שהציב אותו כשותף לבהמתו באבוסה. דווקא כאבו הפנימי
של האדם, על שאיבד את זהותו והחמיץ את ייעודו, מגלה שזהות
זו עוד לא אבדה לו והייעוד עוד לא הוחמץ. גילוי זה פותח לפני
האדם את הדרך החדשה - "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם". עמלו של
האדם בזעת אפיו איננו עונש שמיועד להכאיב, אלא צופן בתוכו
הזדמנות לתיקון עצמי.²²

22. ראה עין איה שבת א טו, שם מתבאר צד נוסף בסוגיה זו, כי עונש העמל

”יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך”

אלא שהביטוי ”בזעת אפיך” נושא עמו מטען רוחני מדויק יותר מן התרגום הראשוני שהצענו, ואין כוונתו רק לעמל. ביטוי זה, הנאמר במסגרת פרשת גן עדן, איננו עומד כשלעצמו כי אם מעמיד צלע מקבילה לביטוי נוסף שכבר נטל תפקיד חשוב בפרשה. הביטוי ”בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם” עומד למול הביטוי ”וַיִּפַּח בְּאַפֵּיו נְשָׁמַת חַיִּים” (בראשית ב ז). מה ניתן ללמוד מהקבלה זו?

התיאור ”וַיִּפַּח בְּאַפֵּיו נְשָׁמַת חַיִּים” מתאים לאופיו של גן העדן, שבו ניתנים החיים ישירות מן הקב”ה בכלל, ואל ”אפיו” של האדם בפרט. לאחר חטאו מגורש האדם מגן עדן, ומעתה יעמול האדם בזעת אפיו שלו לזכות בחיים הבאים אליו דרך הלחם. האחריות על חייו של האדם עוברת מן הקב”ה אליו. במקום שהקב”ה יצמיח לאדם את מזונו מוכן כפרי העץ, יצמיח ויכין האדם בעצמו את הלחם, מן הזרעים והשיבולים.

מהפיכה זו המשקפת במבט ראשון ירידה, יש בעומקה גם עלייה. אדם הראשון נברא וניתן בתוך מציאות שכל מה שנדרש לחייו קיים היה בה בשפע. דווקא שפע נפלא זה, שהאדם לא נצרך היה לעמול בכדי לזכות בו, התגלה כמנתק אותו מהקב”ה ומביאו אל החטא. כשמזונו של האדם ניתן לו ישירות מהקב”ה, ומצוי לו מאליו בלא כל מאמץ ושותפות, אין לו לאדם קשר פנימי אל החיים הניתנים דרך מזון זה, והוא כמעט ומאבדם. מי שנברא שלם ולא עשה דבר למען שלמות זו, הוא לאמיתו של דבר חסר. מי שהיה חסר והשלים את עצמו ברצונו ובבחירתו, הוא האדם ששלמותו היא אכן שלמות.

בכיו של האדם על שהוא וחמורו יאכלו מאבוס אחד הוא בכי על איבוד זהותו העצמית. דווקא בעת משבר זו מצא האדם את שורש זהותו העצמית שלא אבדה לגמרי, וקיבל את ההזדמנות לבנותה מחדש. הזדמנות זו משתקפת במצוות שבמערכת ספירת העומר שמשמעותן נתבארה לעיל. מודעותו של האדם לתהליכי הצמיחה העוברים עליו, הציפייה להבשלתם של תהליכים אלו, ובחירתו החופשית בעמל וביצירה להעלאת העולם, מחברות אותו באופן עמוק אל הפרי הצומח ממעשיו, ואל החיים שהקב"ה נותן לו דרך פרי זה.

נראה כי גם בגן עדן בטרם החטא, נועד היה האדם להיות שותף לקב"ה, שהרי לשפע והעונג שניתנו לו בגן עדן נלוותה גם המטרה "לעבדה ולשמרה". אולם העבודה שנדרשה מהאדם בגן עדן לא נגעה לעיצוב דמותו ועצמיותו, אותם קיבל מן המוכן. הוא התחיל את דרכו במדרגה גבוהה ונועד רק לשמר ולפתח אותה הלאה. את קומותיו הבאות יכול היה אכן לבנות בשותפותו ובמעורבותו, אך בעיצוב מצבו הראשוני השלם לא היה לו חלק. מה שלא זכה לו האדם מתוך השפע בהיותו בגן עדן, עומד הוא לזכות לו בעמלו ביצירתו ובבניינו העצמי, שהוא שותף לו מעתה ממסד ועד טפחות.

כשיוצר האדם יצירה חדשה אשר מעלה את מזונו למאכל אדם, מעלה האדם את עצמו בעצמו מבהמה לאדם, וראוי להיות במדרגה זו. בכך זוכה האדם לקנות את אושרו האמיתי, ככתוב: "יִגְיעַ פִּפְיָךְ פִּי תֹאכַל אֲשֶׁרֶיךָ וְטוֹב לְךָ" (תהלים קכח א).

טעימה מהחיטה העתידית

התהליך שמפסח לשבועות שב ומתרחש מידי שנה, אך הוא גונו בתוכו בתמצית את המהלך ההיסטורי כולו. אחת בשנה בחג השבועות באים אנו במגע עם מדרגת גן עדן, המתבטאת בחיטה

השבה לקדמותה והופכת לפרי המובא למקדש. חג השבועות מרמז בכך להגעת העולם לתיקונו, ולשיבתו למדרגת גן עדן. לעומתו, ספירת העומר מבטאת את העולם שלנו, שבו מופיעים החיים מתוך תהליך. העולם הזה, שנברא בשבעה ימים, צומח בתהליך של שבעה שבועות, ולאחריהם מגיע אל המציאות של השלמות הרומזת לעולם שלעתיד לבא. לכשיגיע יום שכולו שבת, אשר יבוא לאחר ימי מעשה ויצירה רבים, לא נזדקק עוד לעמל על מנת להיות קשורים בעצמותנו אל הקב"ה ואל טובו, ומי שטרם בערב שבת שבעולם הזה, יאכל ביום שכולו שבת.

נוכל עתה לשרטט את דמותה של המציאות השלימה שלאחר התיקון, על רקע שני הרכיבים שבספירת העומר, שליוו אותנו לאורך המאמר. ההמתנה להבשלה, והעמל שבעשיית הלחם, שנולדו רק בעקבות החטא, יעברו מן העולם לעתיד לבא כשתשוב המציאות לשלימותה ולא יהיה בהם עוד צורך.

קווי מתאר אלו של המציאות העתידית מפורשים אכן בחזו"ל. על ביטול הצורך בהמתנה להבשלה אמרו: "עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום" (שבת ל ע"ב), ועל ביטול הצורך בעמל האדם בכדי לייצר את הלחם אמרו: "עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות" (כתובות קיא ע"ב).²³

ביאר את הדבר המהר"ל:

ורצה לומר, לעתיד כאשר לא יהיה עוד קללת האדמה שהיה בשביל חטא האדם, אז תקבל האדמה השפע מן השם יתברך בשלימות הגמור והכל יהיה יוצא בשלימות, עד שלא יהיה צריך שום תיקון, ולפיכך תוציא הארץ גלוסקאות וכלי מילת. ועתה האדמה

23. הגמרא בכתובות (שם) גם מלמדת, כי החיטה תיקצר בלא כל צער, דבר שיש בו תיקון לקללת "בְּעֶצְבוֹן תֵּאֱכֹלֶנָּה". עיין שם.

שנתקללה מן השם יתברך בשביל חטא האדם אינה
מוכנת לקבל הברכה העליונה, אבל לעתיד שתפסק
הקללה מן העולם אז תהיה הארץ מוציאה הכל בלי
חסרון כלל.

(נתיב העבודה פרק יז)

מדי שנה בחג השבועות זוכים אנו להריח את ניחוחה של
המציאות העתידית, עת יתוקן העולם מכל קלקול ופגם, ויבוא
השפע האלוקי בשלמותו לחול על האדם המתנוסס במלוא שעור
קומתו, לעדי עד.

